

مدنیت در رژیم حقوق اساسی ایران

مؤلفان:

دکتر محمد حسین جعفری

(عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی یزد)

لیلا السادات هاشمی

(دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه آزاد میبد)

زمستان ۱۳۹۵

سرشناسه	: جعفری، محمدحسین، ۱۳۴۹
عنوان و نام پدیدآور	: مدنیت در رژیم حقوق اساسی ایران / گردآورندگان: محمدحسین جعفری، لیلا السادات هاشمیه
مشخصات نشر	: یزد: اندیشمندان یزد، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری	: ۱۳۲ ص
شابک	: ۷-۶۳-۶۰۰-۸۰۵۳-۹۷۸-۱۲۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۰۹] - ۱۱۴: همچنین به صورت زیرنویس
موضوع	: جامعه مدنی
موضوع	: Civil society
موضوع	: جامعه مدنی -- ایران
موضوع	: Civil society -- Iran
موضوع	: جامعه مدنی -- ایران -- جنبه‌های حقوقی
موضوع	: Civil society -- Iran -- Legal aspects
شناسه افزوده	: اشرف، لیلا السادات، ۱۳۶۶
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۵ م۴ / JC۳۲۷
رده‌بندی دیویی	: ۳۲۰
شماره کتابشناسی ملی	: ۰۴۳۰۰

مدنیت در رژیم حقوق اساسی ایران

- ❖ نویسندگان: دکتر محمدحسین جعفری - لیلا السادات هاشمیه
- ❖ ناشر: اندیشمندان یزد
- ❖ نظارت چاپ سید محمد موسوی
- ❖ صفحه‌آرایی و طراح جلد: آتنا ماندی
- ❖ شابک: ۷-۶۳-۶۰۰-۸۰۵۳-۹۷۸
- ❖ نوبت چاپ: اول / زمستان ۱۳۹۵
- ❖ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- ❖ قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

یزد، خیابان فرخی، پاساژ ۱۱۰، طبقه همکف، انتشارات اندیشمندان یزد.

شماره تماس: ۰۳۵۳۶۲۶۹۳۳۰، ۰۹۱۳۳۵۶۶۶۷۲

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

.....	ا	چکیده
.....	ت	پیشگفتار
.....	ج	طرح تحقیق
.....	ج	۱- طرح موضوع:
.....	ج	۲- اهمیت موضوع:
.....	ح	۳- سؤال تحقیق:
.....	خ	۴- فرضیه تحقیق:
.....	خ	۵- تعریف مفاهیم:
.....	د	۶- ادبیات موضوع:
.....	د	۷- متدولوژی پژوهش:
.....	د	۸- سازماندهی پژوهش:

فصل اول: کلیات و مبانی جامعه مدنی

.....	۱	بخش اول) پیشینه تاریخی
.....	۴	بخش دوم: مفهوم و تعاریف
.....	۴	گفتار اول - واژه‌شناسی:
.....	۶	گفتار دوم - مفهوم جامعه مدنی در یونان و روم باستان:
.....	۶	بند اول. افلاطون:
.....	۸	بند دوم. ارسطو:
.....	۱۰	بند سوم. سیسرون:
.....	۱۲	گفتار سوم: جامعه سیاسی قراردادی (جامعه مدنی در مقابل وضع طبیعی):
.....	۱۲	بند اول. هابز:
.....	۱۴	بند دوم. لاک:
.....	۱۶	بند سوم. روسو:
.....	۱۸	گفتار چهارم - تمایز و تقابل جامعه مدنی و دولت:
.....	۱۸	گفتار پنجم - جامعه مدنی؛ مفهوم اقتصادی:
.....	۲۰	گفتار ششم - جامعه مدنی؛ نهاد واسطه:
.....	۲۳	گفتار هفتم - تلقی مارکسیستی از جامعه مدنی:

- گفتار هشتم - جامعه مدنی؛ حوزه عمومی خارج از قلمرو دولت: ۲۴
- گفتار نهم - جمع‌بندی تعاریف جامعه مدنی: ۳۰
- بخش سوم) ویژگی‌های جامعه مدنی: ۳۲
- گفتار اول - تکثر و تنوع: ۳۲
- گفتار دوم - حق تشکل: ۳۲
- گفتار سوم - کنترل و نظارت مردم بر دولت: ۳۲
- گفتار چهارم - آزادی: ۳۳
- گفتار پنجم - قانون‌مداری: ۳۳
- گفتار ششم - اقتصاد آزاد: ۳۳
- گفتار هفتم - ویژگی‌های دیگر: ۳۴
- بخش چهارم) جامعه مدنی و جامعه توده‌ای: ۳۴
- بخش پنجم) جامعه مدنی در سطح بین‌الملل: ۳۵
- بخش ششم) رابطه حقوق مدنی و جامعه مدنی: ۳۶
- بخش هفتم) حقوق اساسی و جامعه مدنی: ۳۷

فصل دوم: نسبت دین و جامعه مدنی

- بخش اول) دیدگاه مخالفین (براساس مبانی جامعه مدنی): ۴۲
- گفتار اول - لیبرالیسم: ۴۳
- گفتار دوم - دموکراسی: ۴۵
- گفتار چهارم - سکولاریزم: ۴۹
- گفتار پنجم - فردگرایی: ۵۰
- گفتار ششم - عقلانیت ابزاری: ۵۱
- گفتار هفتم - تساهل و تسامح: ۵۲
- بخش دوم) دیدگاه موافقین: ۵۳
- گفتار اول - مدینه النبی: ۵۳
- بخش سوم) نتیجه‌گیری: ۵۸

فصل سوم: جامعه مدنی در رژیم حقوقی ایران

- بخش اول) جامعه مدنی در ارتباط با حقوق اساسی: ۶۳
- گفتار اول - تعریف و موضوع حقوق اساسی: ۶۳
- گفتار دوم - منابع حقوق اساسی: ۶۴

۶۵	بخش دوم) اصول و مبانی جامعه مدنی در قانون اساسی
۶۶	گفتار اول - اصول و مبانی قانون اساسی ج.ا.ا:
۶۷	بند دوم، حقوق مردم در قانون اساسی ج.ا.ا:
۶۸	الف) حقوق سیاسی:
۶۸	ب) حقوق اجتماعی و اقتصادی:
۶۹	ج) حقوق مدنی و قضایی:
۶۹	بند سوم، ضمانت اجرای حقوق و آزادی‌ها:
۷۰	گفتار دوم - جایگاه نهادهای واسطه در قانون اساسی ج.ا.ا (با استناد به مقررات دیگر):
۷۰	بند اول - حزب سیاسی:
۷۱	الف) کلیات و مفاهیم:
۷۱	۱- تعریف، حزب:
۷۲	۲- اهداف و بازکردن حزب سیاسی:
۷۴	۳- اقسام حزب سیاسی:
۷۴	۴- موانع رشد احزاب:
۷۵	ب) احزاب سیاسی در ایران:
۷۵	۱- حقوق احزاب در قانون اساسی ج.ا.ا:
۷۶	۲- جایگاه حزب در قانون فعالیت احزاب:
۷۷	بند دوم، مطبوعات:
۷۷	الف) اهمیت و جایگاه مطبوعات:
۷۸	ب) سیر تحول قانون مطبوعات در ایران:
۸۰	ج) نگاهی به قانون مطبوعات:
۸۲	بند سوم، شوراها و شوراهای اسلامی:
۸۳	الف) فواید حکومت محلی:
۸۴	ب) شوراها در حقوق اساسی ایران:
۸۷	بند چهارم، اصناف و انجمن‌های حرفه‌ای:
۸۷	الف) نگاهی به قوانین اصناف در ایران:
۸۹	ب) انجمن‌های حرفه‌ای:
۸۹	بند پنجم، اتحادیه‌های کارگری و کارفرمایی:
۹۰	الف) کلیات:
۹۲	ب) اتحادیه‌های کارگری در حقوق اساسی ایران:
۹۲	۱- اتحادیه‌های کارگری در قانون اساسی ج.ا.ا:
۹۳	۲- اتحادیه‌های کارگری در قانون کار (مصوب ۱۳۶۹):
۹۵	بند ششم، سازمان‌های غیردولتی (NGOS):

- ۹۵..... الف) کلیات:
- ۹۶..... ب) ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی:
- ۹۷..... ج) سازمان‌های غیردولتی در قوانین ایران:
- ۱۰۱..... بند هفتم. انجمن‌ها و نهادهای مدنی:
- ۱۰۱..... الف) نهادها و هیأت‌های مذهبی و دینی:
- ۱۰۱..... ب) گروه‌های ذی نفوذ:
- ۱۰۲..... ج) تشکل‌های دانشجویی:
- ۱۰۳..... د) سازمان‌های مردمی:
- ۱۰۳..... هـ) انجمن‌ها و مراکز فرهنگی، علمی، ادبی، هنری و ...:
- ۱۰۵..... کتاب و پیشنهادات

منابع و مأخذ

- ۱۰۷..... الف. کتاب‌ها:
- ۱۱۱..... ب. مقالات و نشریات:
- ۱۱۲..... ج. پایان نامه:

چکیده

جامعه مدنی، همچون بسیاری از مفاهیم دیگری که از غرب وارد کشور می‌شوند، منشاء اختلافات عدیده‌ای در حوزه مباحث سیاسی ایران بوده است. این واژه، متأثر از دیدگاه‌های هگل در مورد جامعه مدنی و دولت، دچار تحولی گردید و به نهاد واسطه و لایه میانی خانواده و دولت استعمال شد.

از آنجا که پذیرش آزادی فعالیت نهادهای مدنی در سیستم حقوقی یک کشور، به ویژه حقوق عمومی، حائز اهمیت است، موضوع «جامعه مدنی در رژیم حقوق اساسی ایران» برای بررسی و پژوهش حاضر انتخاب شد. با توجه به اختلافات موجود در این زمینه و عدم ارائه اثری ممتاز و کامل در زمینه بررسی نقیصاتی جامعه مدنی، ضرورت تدوین یک اثر جامع و مانع، احساسی شده است.

برای ورود به بحث، ابتدا باید تعاریف موجود در ارتباط با جامعه مدنی بررسی گردد. امروزه جامعه مدنی مجموعه‌ای از نهادهای واسطه و میانجی نهاد قدرت و جامعه را شامل می‌شود. این گروه‌ها، حقوق و آزادی‌های مردم و مشارکت آن‌ها در عرصه عمومی را تیسر نموده؛ خواسته‌های مردم را به حکومت انتقال می‌دهند.

قواعد حقوقی نیز باید فعالیت گروه‌های مدنی را تضمین نمایند تا این گروه‌ها براساس حاکمیت قانون، اهداف خود را به‌صورت ظهور برسانند. میزان توجه حقوق اساسی در این باره، بسیار مهم و تأثیرگذار است. اندیشه حکومتی جمهوری اسلامی ایران، در قوانین خود از جمله در قانون اساسی، مبانی لازم را برای سازمانهای مستقل مردمی ایجاد کرده است. گروه‌های متعددی مانند احزاب، انجمن‌های صنفی و حرفه‌ای، اتحادیه‌های کارگری و نهادهای مدنی دیگر در قانون اساسی براساس حق آزادی بیان، عقیده و اجتماعات با تفاوت‌هایی از قوانین اساسی در غرب احصاء گردیده است. این تفاوت میان جامعه مدنی اسلامی و غربی در فصل دوم بررسی می‌شود.

قوانین و مراجع ثبت و صدور مجوز، وابستگی بیش از حد برخی گروه‌ها به دولت و کنترل و نظارت گسترده دولت اشاره می‌شود و پیشنهاداتی نیز ارائه می‌گردد.

جامعه مدنی در چند سده اخیر، بعنوان ایده‌ای که براساس آن، جامعه به صورت نهادها و گروه‌های مستقل مردمی سازمان می‌یابد، وارد بستر گفتمان‌های مختلف شد. در دهه‌های پایانی قرن بیستم، جنبش‌هایی در سطح جهانی در جهت ایجاد و گسترش جامعه مدنی آغاز گشت و بعنوان یک شمار توسط مخالفین حکومت‌های کمونیستی اروپای شرقی و در کشورهای امریکای جنوبی و لاتین، مطرح و موجب نیرومند شدن نهادهای مدنی شد. دولت‌ها و برخی سازمان‌های بین‌المللی نیز تلاش وافری را برای گسترش و نهادینه کردن آن بکار گرفتند.

جامعه مدنی در دراز بازورد نظر اندیشمندان و فلاسفه بوده و از منظرها و زوایای مختلف، مورد تفسیر و تعریف قرار گرفته است. رنسانس و عصر روشنگری، موجب رونق و گسترش ایدئولوژی‌های نو و متجدد گردید. این دوره که به عصر مدرنیته شهرت دارد و در برخی آثار مربوط به جامعه مدنی نیز انعکاسی یافت، عکس‌العمل شدیدی علیه کلیسا و جامعه و حاکمیت قرون وسطایی تلقی می‌گردد. افرادی مانند پترارک، در آغاز تاریخ رنسانس، قرون وسطی را عصر تاریکی و ظلمت نامیدند. رومانیون، پروتستان‌تیزم مسیحی و روشنگری، موجب شتاب در حرکت این دوره تاریخی شد.

ورود جدی مباحث جامعه مدنی در ایران، به یکی ده دهه اخیر برمی‌گردد. همچون دیگر پدیده‌های وارداتی از غرب، مهم‌ترین دغدغه و کشمکش فکری، ارائه مفهوم و نسبت این پدیده با اسلام و اندیشه و فرهنگ اسلامی است. این چالشی فکری، اذهان برخی از متفکرین و نویسندگان و حتی مسؤولین جامعه را به خود مشغول داشته است و اظهارنظرها و مکتوباتی نیز ارائه گردید. قابل توجه اینکه مبانی اندیشه‌های لیبرالی غرب و از جمله جامعه مدنی، امروزه مورد انتقاد و واریسی متفکرین جهان قرار گرفته است و پذیرش کامل و همه جانبه اصول و مبانی آن، میسر و معقولی به نظر

نمی‌رسد. آثار منفی و بحران‌های عصر نوگرایی، انتقادات اساسی و قابل توجهی را توسط پست مدرنیته و تفکرات انتقادی دیگر موجب گشته است.

قدر متقن آن است که انقلاب اسلامی، بستر مناسبی را برای تجلی و بازتولید ایده مردم‌سالاری و توجه به حقوق و آزادی‌های فردی فراهم نمود. اما تفاوت ماهیت حکومت اسلامی با حکومت‌های لائیک و غیردینی (سکولار) امری مسلم محسوب می‌شود. به این دلیل در بررسی و تبیین جامعه مدنی، این تفاوت‌ها باید منظور گردد. متأسفانه آثار و نوشته‌های موجود در باب جامعه مدنی بیشتر سیاسی و غیرعلمی است و بررسی حقوقی و عققانه در مورد آن، نایاب است.

ما به سبب محدودیت، ضرورتی را احساس نمودیم تا با تبیین زوایای این اصطلاح از نگاه حقوق اساسی کشور، زمینه دستیابی به مفهوم درست از جامعه مدنی و مؤلف‌های آن در حقوق اساسی را فراهم سازیم. از این رو تلاش می‌نماییم با بررسی سه‌گانه، مبانی و ابعاد جامعه مدنی را در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران مشخص نماییم. در این پژوهشی کوشیده‌ایم تا جایگاه جامعه مدنی را در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران براساس تقسیم مباحث به سه فصل مباحث بنیادین جامعه مدنی، نسبت دین و جامعه مدنی و جامعه مدنی در حقوق اساسی را با بررسی فصل‌های متنوع، بیان داریم. در تحقیق حاضر، تنها به بیان ابعاد و عناصر جامعه مدنی در حقوق اساسی ایران براساس تعیین یک مفهوم و تبیین آن شخصاً از اصطلاح جامعه مدنی و بررسی نسبت تفکر دینی و جامعه مدنی، به غرب، پرداخته می‌شود؛ لذا نقد و بررسی بیشتر و کاملتر موانع و مشکلات ساختاری و نهادین و فرهنگی و اجتماعی را به فرصتی دیگر موکولی کرده‌ایم. به امید آنکه نوشتار حاضر، در پیشگاه خوانندگان عزیز مقبول افتند.